

Symposium on Natural and Applied Sciences
Hosted Online from London, United Kingdom
Date: 5th October, 2026
Website: https://econferencia.com

AUDITORLIK FAOLIYATINI TASHKIL QILISHNING HUQUQIY VA IQTISODIY ASOSLARI

Azimova Hulkar Egamberdiyevna
“Buxgalteriya hisobi va auditi” kafedrasi
dotsent v.b.Qarshi davlat texnika universiteti
ORCID: 0009-0007-4468-6533. tel. +99850 040 55 54

Annotatsiya
Maqolada auditorlik faoliyatini tashkil etishning huquqiy va iqtisodiy asoslari tizimli tahlil qilingan. Tadqiqot normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro audit standartlari va kasbiy etika kodeksini mazmunan tahlil qilish, qiyosiy va tizimli yondashuv metodlariga asoslangan. Natijalarda auditning mohiyati va tamoyillari, huquqiy hujjatlar tizimi, auditning iqtisodiy zarurligini izohlovchi nazariy yondashuvlar hamda auditor mustaqilligiga tahdidlar va ularni kamaytirish choralari tizimlashtirilgan. Muhokamada milliy sharoitdagi muammolar ko‘rsatilib, auditorlik faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: auditorlik faoliyati, majburiy audit, auditor mustaqilligi, xalqaro audit standartlari, agentlik nazariyasi, audit sifati.

Аннотация
В статье проведён системный анализ правовых и экономических основ организации аудиторской деятельности. Исследование основано на контент-анализе нормативно-правовых актов, международных стандартов аудита и кодекса профессиональной этики, а также на сравнительном и системном подходах. В результатах систематизированы сущность и принципы аудита, система правовых актов, теоретические подходы, объясняющие

экономическую необходимость аудита, а также угрозы независимости аудитора и меры по их снижению. В обсуждении выявлены проблемы национальной практики и предложены направления совершенствования аудиторской деятельности.

Ключевые слова: аудиторская деятельность, обязательный аудит, независимость аудитора, международные стандарты аудита, теория агентских отношений, качество аудита.

Abstract
The article presents a systematic analysis of the legal and economic foundations of organising audit activity. The study uses content analysis of regulatory acts, International Standards on Auditing and the code of professional ethics, together with comparative and systematic approaches. The results systematise the essence and principles of audit, the system of legal acts, theoretical approaches explaining the economic need for audit, and threats to auditor independence with safeguards. The discussion identifies problems in national practice and proposes directions for improving audit activity.

Keywords: audit activity, statutory audit, auditor independence, International Standards on Auditing, agency theory, audit quality.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobotning ishonchliligi investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlar uchun muhim ahamiyatga ega. Hisobot tayyorlovchi va uning foydalanuvchilari manfaatlari har

doim ham mos kelmagani sababli, ma'lumotning to'g'riligini mustaqil tomon tasdiqlashi zarurati paydo bo'ladi. Aynan shu vazifani auditorlik faoliyati bajaradi.[1]

O'zbekistonda iqtisodiyotni erkinlashtirish, xususiylashtirish, kapital bozorini rivojlantirish va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o'tish jarayonlari auditorlik xizmatlariga bo'lgan talabni sezilarli oshirdi. Shu bilan birga, auditorlik faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirish va uni xalqaro audit standartlari (XAS) bilan uyg'unlashtirish dolzarb masalaga aylandi.[2]

Ilmiy adabiyotlarda auditning iqtisodiy zarurati asosan agentlik nazariyasi doirasida asoslangan bo'lib, auditni menejerlar faoliyatini nazorat qilishning samarali vositasi sifatida ko'rib chiqiladi.[3] Audit sifati esa auditor xatoni aniqlash va uni hisobotda ko'rsatish ehtimoli bilan bog'liq deb tushuntiriladi.[4] Biroq huquqiy va iqtisodiy jihatlarning o'zaro bog'liqligi, ayniqsa milliy sharoitda, yetarlicha tizimli yoritilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – auditorlik faoliyatini tashkil etishning huquqiy va iqtisodiy asoslarini tizimli o'rganish va ularni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: (1) auditning mohiyati va tamoyillarini aniqlash; (2) huquqiy bazani tahlil qilish; (3) iqtisodiy asoslarni nazariy jihatdan izohlash; (4) tashkil etish jarayoni va mustaqillik masalalarini baholash.

TADQIQOT METODLARI. Tadqiqot sifat yondashuviga asoslangan. Normativ-huquqiy hujjatlar (qonunlar, Prezident va Vazirlar Mahkamasi qarorlari), xalqaro audit standartlari va kasbiy etika kodeksi mazmunan tahlil qilindi. Nazariy asos

[1]Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. – 16th ed. – Harlow: Pearson, 2017.
[2]O'zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahrir, 2021-yil).
[3]Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure // Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, No. 4. – P. 305–360.
[4]DeAngelo L.E. Auditor Size and Audit Quality // Journal of Accounting and Economics. – 1981. – Vol. 3, No. 3. – P. 183–199.

sifatida agentlik nazariyasi, axborot assimmetriyasi va audit sifatiga oid xorijiy ilmiy ishlar o‘rganildi.[5] Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, shuningdek, natijalarni jadval shaklida tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Auditorlik faoliyatining tashkil etilishi jarayon sifatida (shartnoma tuzishdan hisobot berishgacha) bosqichma-bosqich ko‘rib chiqildi. Tadqiqotning cheklovi – statistik va empirik ma’lumotlar o‘rniga normativ va nazariy manbalarga tayanilganidir.

TAHLIL VA NATIJALAR. Tahlil natijasida audit moliyaviy hisobot va hisob ma’lumotlarining belgilangan mezonlarga muvofiqligi to‘g‘risida mustaqil tomon tomonidan shartnoma asosida bildiriladigan ishonchli fikr sifatida tavsiflandi. Audit maqsadi- moliyaviy hisobotga nisbatan foydalanuvchilar ishonchini oshirish bo‘lib, buni auditor hisobotda moddiy buzilishlar yo‘qligi haqida fikr bildirish orqali amalga oshiradi.[6]

Auditorlik faoliyati quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi: mustaqillik, xolislik, kasbiy kompetentlik va tegishli e’tibor, konfidensiallik, qonuniylik va kasbiy xulq-atvor. Ushbu tamoyillar kasbiy etika kodeksida mustahkamlangan bo‘lib, auditor xulosasiga bo‘lgan jamoatchilik ishonchining asosini tashkil etadi.[7]

Auditorlik faoliyatining huquqiy asoslari ko‘p darajali tizimni tashkil etadi (1-jadval). Tizimning asosini «Auditorlik faoliyati to‘g‘risida»gi Qonun tashkil etadi: unda auditorlik faoliyati subyektlari, auditorlik tashkilotlariga qo‘yiladigan talablar, malaka sertifikati, majburiy audit, mustaqillik va javobgarlik masalalari belgilangan.

[5]Watts R.L., Zimmerman J.L. Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence // Journal of Law and Economics. – 1983. – Vol. 26, No. 3. – P. 613–633.
[6]IAASB. ISA 200 «Overall Objectives of the Independent Auditor and the Conduct of an Audit in Accordance with International Standards on Auditing». – New York: IFAC.
[7]IESBA. International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards). – New York: IFAC.

Symposium on Natural and Applied Sciences
Hosted Online from London, United Kingdom
Date: 5th October, 2026
Website: https://econferencia.com

Auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlar tizimi. 1-jadval

Daraja	Hujjat turi	Tartibga soladigan masalalar
Qonuniy	«Auditorlik faoliyati to‘g‘risida»gi Qonun	Audit tushunchasi, subyektlari, majburiy audit, mustaqillik, javobgarlik
Qonuniy	Fuqarolik kodeksi	Audit shartnomasi, majburiyatlar, zararni qoplash
Qonuniy	«Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonun	Hisobot tayyorlash va auditdan o‘tkazish talablari
Qonunosti	Prezident va Vazirlar Mahkamasi qarorlari	MHXS va XASga o‘tish, nazorat tartibi
Standartlar	Xalqaro audit standartlari (XAS), IESBA Kodeksi	Audit metodologiyasi va kasbiy etika

Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan

Audit shartnomasi Fuqarolik kodeksi normalari bo‘yicha tuziladi: unda xizmat predmeti, muddati, haq to‘lash tartibi, tomonlarning huquq va majburiyatlari ko‘rsatiladi. «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonun esa hisobot tayyorlovchilarning auditdan o‘tish majburiyatini va auditorga zarur hujjat hamda ma’lumotlarni taqdim etish tartibini belgilaydi.[8] Ayniqsa, MHXSga o‘tish bo‘yicha Prezident qarori bilan belgilangan talablar audit jarayonini xalqaro standartlar asosida tashkil etish zaruratini kuchaytirdi.[9]

Huquqiy tartibga solishning muhim yo‘nalishlaridan biri majburiy auditdir. Qonunchilikda belgilangan tashkilotlar (jumladan, banklar, sug‘urta tashkilotlari, aksiyadorlik jamiyatlari va jamoat manfaatlariga daxldor boshqa subyektlar) yillik moliyaviy hisobotini auditdan o‘tkazishi shart. Majburiy audit hisobot ishonchliligiga

[8]O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi O‘RQ-404-son «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonuni.
[9]O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi qarori.

bo‘lgan jamoat ehtiyojini ta’minlaydi, shu bilan birga auditorlik xizmatlari bozorining shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Auditning iqtisodiy zarurligini izohlovchi nazariy yondashuvlar 2-jadvalda tizimlashtirildi. Agentlik nazariyasiga ko‘ra, mulk egalari va boshqaruvchilar o‘rtasidagi manfaatlar tafovuti agentlik xarajatlarini keltirib chiqaradi, mustaqil audit esa bu xarajatlarni kamaytiruvchi nazorat mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Auditning iqtisodiy zarurligini izohlovchi nazariy yondashuvlar. 2-jadval

Yondashuv	Asosiy g‘oya	Auditning vazifasi
Agentlik nazariyasi	Egalar va menejerlar manfaatlari to‘qnashadi	Menejerlar faoliyatini nazorat qilish
Axborot gipotezasi	Hisobot ma’lumoti qaror uchun zarur	Ma’lumot ishonchliligini oshirish
Sug‘urta gipotezasi	Noto‘g‘ri hisobot zarar keltirishi mumkin	Javobgarlikni auditorga qisman o‘tkazish
Axborot assimmetriyasi	Tayyorlovchi foydalanuvchidan ko‘proq biladi	Mustaqil guvohlik orqali tafovutni kamaytirish

Manba: ilmiy adabiyotlar asosida muallif tomonidan umumlashtirilgan.

Iqtisodiy nuqtayi nazardan audit bir necha vazifani bajaradi. Birinchidan, u axborot assimmetriyasini kamaytirib, kapital bozorining samarali ishlashini ta’minlaydi. Ikkinchidan, ishonchli hisobot kreditorlar va investorlarning qaror qabul qilish xarajatlarini va kapitalni jalb etish qiymatini pasaytiradi.[10] Uchinchidan, audit ichki nazorat tizimidagi kamchiliklarni aniqlab, korxona boshqaruvi samaradorligini oshirishga yordam beradi. To‘rtinchidan, audit soliq ma’muriyatchiligi va moliyaviy intizomni mustahkamlashga ko‘maklashadi. Auditorlik xizmatlarining narxi (haq) auditning iqtisodiy jihatlarini aks ettiruvchi muhim ko‘rsatkichdir. U mijozning

[10]Barth M.E., Landsman W.R., Lang M.H. International Accounting Standards and Accounting Quality // Journal of Accounting Research. – 2008. – Vol. 46, No. 3. – P. 467–498.

hajmi, faoliyat murakkabligi, auditorlik riski, tekshiruv uchun zarur mehnat sarfi va auditorning malakasiga bog‘liq. Auditorlik tashkilotlari o‘rtasidagi raqobat xizmat sifatini oshirishi mumkin, biroq haqning haddan tashqari pasayishi audit sifatiga xavf soladi. Shu sababli bozorda sifat va narx o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash zarur. Auditorlik faoliyatini tashkil etish quyidagi bosqichlardan iborat: mijozni qabul qilish va mustaqillikni baholash; shartnoma tuzish; auditni rejalashtirish va xavflarni baholash; auditorlik dalillarini yig‘ish; natijalarni umumlashtirish va auditorlik xulosasini tayyorlash; rahbariyat va boshqaruv uchun mas’ul shaxslar bilan aloqa.[11] Auditorlik xulosasi moliyaviy hisobotning moddiy jihatlardan to‘g‘ri tuzilganligi haqida fikr bildirish shaklida (modifikatsiyalanmagan yoki modifikatsiyalangan) taqdim etiladi.

Audit tashkil etilishining markaziy masalasi – auditor mustaqilligidir. Kasbiy etika kodeksi mustaqillikka besh turdagi tahdidni ajratadi: shaxsiy manfaat, o‘z-o‘zini tekshirish, himoya qilish, yaqinlik va qo‘rqitish. Tahdidlar va ularni kamaytirish choralari 3-jadvalda keltirilgan.

Auditor mustaqilligiga tahdidlar va ularni kamaytirish choralari.3-jadval

Tahdid turi	Mazmuni	Himoya choralari
Shaxsiy manfaat	Mijozga moliyaviy bog‘liqlik	Mukofot va ulushlarga cheklov, rotatsiya
O‘z-o‘zini tekshirish	O‘z xizmatini o‘zi baholash	Xizmat turlarini ajratish
Himoya qilish	Mijoz manfaatini targ‘ib qilish	Targ‘ibot xizmatlarini taqiqlash
Yaqinlik	Mijoz bilan uzoq muddatli yaqin aloqa	Sheriklarni muntazam almashtirish
Qo‘rqitish	Mijoz tomonidan bosim	Rahbariyatga murojaat, vazifadan voz kechish

[11]Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. – 16th ed. – Harlow: Pearson, 2017. – Audit jarayoni bosqichlari bo‘limi.

Manba: IESBA Kodeksi asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Auditor xulosasining sifati nafaqat qonunchilikka, balki auditorlik tashkilotida sifat nazoratining joriy etilganligiga ham bog‘liq. Xalqaro amaliyotda auditorlik tashkilotlari ichki sifat nazorati tizimini yuritadi, tashqi sifat nazorati esa vakolatli organ yoki kasbiy tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi.[12]

Tahlil natijalari auditorlik faoliyatining huquqiy va iqtisodiy asoslari bir-birini to‘ldirishini ko‘rsatadi: huquqiy normalar audit uchun majburiy ramka yaratadi, iqtisodiy omillar esa uning bozor talabi va sifatini belgilaydi. Agar majburiy audit mavjud bo‘lsa-yu, uning sifati past bo‘lsa, auditorlik xulosasiga bo‘lgan ishonch pasayadi va auditning iqtisodiy qiymati yo‘qoladi. Aksincha, yuqori sifatli audit uchun kuchli huquqiy himoya va mustaqillik kafolatlari zarur.

Milliy sharoitda quyidagi muammolar mavjud: (1) auditorlik xizmatlari bozorining ko‘p qismi kichik tashkilotlarda to‘planib, kasbiy salohiyat va resurslar yetarli emas; (2) auditorlik haqi bo‘yicha raqobat ba’zan sifat hisobiga amalga oshadi; (3) XAS va MHXS bo‘yicha malakali kadrlar yetishmaydi; (4) mijozlarning auditni qonuniy talabni bajarish uchun shakliy xarajat deb qabul qilish holatlari uchraydi; (5) kasbiy javobgarlikni sug‘urtalash mexanizmi yetarlicha rivojlanmagan.

Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi: auditorlik tashkilotlarini yiriklashtirish va kasbiy hamkorlikni rag‘batlantirish; auditorlarning malakasini XAS va MHXS bo‘yicha muntazam oshirish va xalqaro sertifikatlashni kengaytirish; tashqi sifat nazorati tizimini mustahkamlash; kasbiy javobgarlikni majburiy sug‘urtalash mexanizmini takomillashtirish; auditorlik xizmatlarining foydasi to‘g‘risida tadbirkorlar o‘rtasida tushuntirish ishlarini olib borish. Kelgusi tadqiqotlarda auditorlik bozorining statistik ko‘rsatkichlari va audit sifatining empirik baholari asosida chuqurroq tahlil o‘tkazish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

[12]IAASB. ISQM 1 «Quality Management for Firms that Perform Audits or Reviews of Financial Statements». – New York: IFAC.

Symposium on Natural and Applied Sciences
Hosted Online from London, United Kingdom
Date: 5th October, 2026
Website: https://econferencia.com

XULOSA

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, auditorlik faoliyati hisobot ishonchliligini ta’minlovchi, axborot assimmetriyasini kamaytiruvchi va iqtisodiy qarorlar sifatini oshiruvchi muhim institutdir. Uning huquqiy asosini qonun, qonunosti hujjatlar, xalqaro standartlar va kasbiy etika kodeksi tashkil etadi; iqtisodiy asosini esa agentlik nazariyasi, axborot va sug‘urta gipotezalari izohlaydi. Auditni samarali tashkil etishda mustaqillikni ta’minlash, sifat nazoratini joriy etish, kadrlar malakasini oshirish va bozor raqobatini sog‘lom yo‘lga qo‘yish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Taklif etilgan yo‘nalishlar O‘zbekistonda auditorlik faoliyatining ishonchliligini va iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni (yangi tahrir, 2021-yil).
2. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi O‘RQ-404-son «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi qarori.
4. IAASB. ISA 200 «Overall Objectives of the Independent Auditor and the Conduct of an Audit in Accordance with International Standards on Auditing». – New York: IFAC.
5. IAASB. ISQM 1 «Quality Management for Firms that Perform Audits or Reviews of Financial Statements». – New York: IFAC.
6. IESBA. International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards). – New York: IFAC.

7. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. – 16th ed. – Harlow: Pearson, 2017.
8. Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure // Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, No. 4. – P. 305–360.
9. DeAngelo L.E. Auditor Size and Audit Quality // Journal of Accounting and Economics. – 1981. – Vol. 3, No. 3. – P. 183–199.
10. Watts R.L., Zimmerman J.L. Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence // Journal of Law and Economics. – 1983. – Vol. 26, No. 3. – P. 613–633.
11. Barth M.E., Landsman W.R., Lang M.H. International Accounting Standards and Accounting Quality // Journal of Accounting Research. – 2008. – Vol. 46, No. 3. – P. 467–498.
12. Lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: www.lex.uz